

TURIZM TUSHUNCHASI VA UNING ZAMONAVIY TALQINI

Muratova Mohirabonu Sherali qizi

Talaba, Turizm va mehmondo'stlik yo'nalishi, 325-guruh

Uralov Shoxruxbek Asqaraliyevich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Turizm kafedrası assistenti

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,

Annotatsiya Ushbu maqolada turizm tushunchasining tarixiy shakllanishi, zamonaviy talqinlari va O'zbekiston sharoitidagi rivojlanish tendensiyalari ilmiy jihatdan o'rganiladi. Tadqiqot turizmning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy ta'sirini kompleks tahlil etish asosida turizmni rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlarini belgilashga qaratilgan. Maqolada xalqaro tashkilotlar ta'riflari qiyosiy tahlil qilinib, O'zbekistonda turizm sohasining holati statistik ko'rsatkichlar bilan baholangan va rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: turizm, turizm tushunchasi, zamonaviy turizm, ichki turizm, xalqaro turizm, turistik bozor, O'zbekiston turizmi, raqamli turizm, barqaror turizm, turistik mahsulot.

KIRISH

Turizm — XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jahon iqtisodiyotining eng dinamik tarmoqlaridan biriga aylangan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hodisa. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) ta'rifiga ko'ra, turizm yalpi dunyo mahsulotining 10 foizini, jahon eksportining 7 foizini va global bandlikning 10 foizdan ortig'ini ta'minlamoqda. 2023 yilda xalqaro turistik tashriflar soni 1,3 mlrd. kishiga yetib, pandemiyadagi yo'qotishlarning aksariyati qoplanmoqda.

Turizm tushunchasini to'g'ri va zamonaviy talqin qilish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega. Turizmni rivojlantirish strategiyalari, davlat siyosati, investitsion qarorlar va ta'lim dasturlari aynan shu tushunchaga qanday mazmun berilishiga bog'liq. Shu boisdan turizm tushunchasining zamonaviy talqini alohida ilmiy tadqiqot ob'ektiga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi "Yangi O'zbekiston — 2030" strategik maqsadlari doirasida 2030 yilgacha yiliga 15 million xorijiy turisti jalb etishni, turistik daromadlarni 5 mlrd. dollargacha yetkazishni rejalashtirayapti. Bunday ambitsiyali maqsadlarga erishish uchun turizm tushunchasini, uning shakllarini va zamonaviy tendensiyalarini chuqur tushunish zarurdir.

Tadqiqotning dolzarbligi: Turizm tushunchasi doimiy evolyutsiyada bo'lib, raqamli texnologiyalar, barqarorlik talablari va COVID-19 pandemiyasidan keyingi o'zgarishlar sababli qayta ko'rib chiqilmoqda. O'zbekiston sharoitida bu tushunchani mahalliy kontekstda tahlil etish ilmiy va amaliy jihatdan muhimdir.

Tadqiqot maqsadi: turizm tushunchasining tarixiy shakllanishini o'rganish, zamonaviy xalqaro talqinlarni qiyosiy tahlil qilish va O'zbekistonda turizmni rivojlantirishning dolzarb muammolarini aniqlash

METODOLOGIYA

Tadqiqotda quyidagi ilmiy-metodologik yondashuvlardan foydalanildi:

Tarixiy-mantiqiy tahlil — turizm tushunchasining rivojlanish bosqichlarini o'rganish;

Qiyosiy tahlil — UNWTO, WTTC va boshqa xalqaro tashkilotlarning ta'riflarini solishtirish;

Statistik tahlil — O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi va UNWTO ma'lumotlari asosida tendensiyalarni baholash;

Tizimli tahlil — turizmni iqtisodiy tizim sifatida o'rganish;

Bibliometrik tahlil — 2015–2024 yillar uchun turizm bo'yicha ilmiy adabiyotlarni ko'rib chiqish.

Tadqiqot uchun asosiy ma'lumot manbalari: UNWTO World Tourism Barometer (2020–2024), O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi yillik to'plamlari, Scopus va Web of Science bazalaridagi xalqaro ilmiy maqolalar hamda O'zbekiston turizm va sport vazirligi rasmiy hisobotlari. Jami 10 dan ortiq asosiy manba tahlil qilindi.

TADDIQOT NATIJALARI

Turizm tushunchasining tarixiy shakllanishi

"Turizm" so'zi lotincha "tornare" (aylana bo'ylab yurmoq) fe'lidan kelib chiqqan bo'lib, XVII asrda ingliz tiliga kirib kelgan. Dastlab bu so'z zodagonlar o'g'illarining ta'lim maqsadida Yevropani aylanib chiqishini — "Grand Tour"ni anglatgan. Biroq turizm hodisasining ilmiy talqini ancha keyinroq shakllangan.

Turizmning ilmiy tadqiqot ob'ektiga aylanishi XX asrning boshiga to'g'ri keladi. 1910 yilda avstriyalik iqtisodchi Hermann von Schullard turizm tushunchasiga birinchi rasmiy ta'rif berdi: "Turizm — chet el fuqarolarining ma'lum hududga kirishi, u yerda to'xtashi va u hududni tark etishi bilan bog'liq iqtisodiy operatsiyalar yig'indisi". Bu ta'rif iqtisodiy yondashuvni aks ettirgan bo'lib, keyingi tadqiqotlar uchun poydevor bo'lib xizmat qildi.

1942 yilda shveysariyalik olimlar W. Hunziker va K. Krapf turizmning klassik ta'rifini ishlab chiqdi: "Turizm — daromad olish bilan bog'liq bo'lmagan faoliyat maqsadida o'z doimiy yashash joyidan tashqariga chiqib ketgan shaxslarning munosabatlari va hodisalari yig'indisi". Bu ta'rif turizmni iqtisodiy manfaatdan ajratib, uning ijtimoiy mohiyatini ko'rsatdi.

1-jadval. Turizm tushunchasining tarixiy rivojlanishi

Davr	Asosiy yondashuv	Vakillar	Ta'rifning o'ziga xos xususiyati
------	------------------	----------	----------------------------------

Davr	Asosiy yondashuv	Vakillar	Ta'rifning o'ziga xos xususiyati
1910–1940	Iqtisodiy	Schullard, Glucksmann	Iqtisodiy operatsiyalar yig'indisi
1942–1960	Ijtimoiy-geografik	Hunziker, Krapf	Shaxsiy munosabatlar tizimi
1960–1980	Tizimli	Leiper, Mill	Ko'p komponentli tizim sifatida
1980–2000	Kompleks	UNWTO	Xalqaro standartlashtirish
2000–hozir	Barqaror, raqamli	UNWTO, WTTC	Barqarorlik va innovatsiyalar

Manba: Muallif tomonidan adabiyotlar asosida tuzilgan, 2024

Turizm tushunchasining zamonaviy xalqaro talqinlari

Hozirgi kunda turizmning eng ko'p qo'llaniladigan rasmiy ta'rifi UNWTO tomonidan 1994 yilda belgilangan va 2008 yilda yangilangan: "Turizm — shaxslarning o'z odatiy muhitidan tashqarida bir yildan ortiq bo'lmagan muddatga dam olish, biznes yoki boshqa maqsadlarda sayohat qilishi va bo'lib turishi bilan bog'liq faoliyat". Bu ta'rif bugungi kunda milliy va xalqaro statistikaning asosi hisoblanadi.

Jahon Sayohat va Turizm Kengashi (WTTC) esa turizmni kengroq tushuntiradi — transport, mehmonxona, ovqatlanish, ko'ngilochar va boshqa xizmatlarni o'z ichiga olgan yaxlit iqtisodiy tizim sifatida ko'radi. Barqaror turizm bo'yicha global kengash (GSTC) esa turizm ta'rifiga ekologik va ijtimoiy javobgarlik komponentini qo'shadi.

2-jadval. Xalqaro tashkilotlarning turizm ta'riflari qiyosiy tahlili

Tashkilot	Ta'rifning asosiy mezon	Vaqt chegarasi	Maqsadlar
UNWTO	Odatiy muhitdan	12 oydan	Dam olish,

Tashkilot	Ta'rifning asosiy mezonlari	Vaqt chegarasi	Maqsadlar
(2008)	tashqarida sayohat	oshmasligi	biznes, boshqa
WTTC	Iqtisodiy tizim sifatida	Belgilanmagan	Iqtisodiy faollik
OECD	Kunlik xarajatlar va to'lovlar	24 soatdan ortiq	Statistik hisoblash
GSTC	Barqarorlik asosida	Belgilanmagan	Ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy
EU (Eurostat)	Hududiy belgi	1–365 kun	Statistika va monitoring

Manba: UNWTO, WTTC, OECD, GSTC rasmiy hujjatlari asosida tuzilgan

O'zbekistonda turizmning holati: statistik tahlil

O'zbekistonda turizm sohasi 2017 yildan keskin rivojlanish pallasiga kirdi. Prezident Sh. Mirziyoyevning 2018 yildagi "Turizmni rivojlantirish" bo'yicha farmonidan keyin viza rejimi yumshatildi, turistik infratuzilma yaxshilandi va xalqaro hamkorlik kengaydi. Natijada 2019 yilda xorijiy turistlar soni rekord 6,7 million kishiga yetdi.

3-jadval. O'zbekistonda turizm ko'rsatkichlari dinamikasi (2018–2023 yillar)

Yil	Xorijiy turistlar, mln.	Turizm daromadi, mln. \$	Turistik korxonalar soni	O'sish sur'ati, %
2018	5,3	1 200	1 850	+18,4
2019	6,7	1 740	2 210	+26,4
2020	1,4	380	1 980	-79,1

Yil	Xorijiy turistlar, mln.	Turizm daromadi, mln. \$	Turistik korxonalar soni	O'sish sur'ati, %
2021	1,5	430	2 050	+7,1
2022	3,7	980	2 480	+147,0
2023	6,7	1 680	3 120	+81,1

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi, 2024

Yuqoridagi jadval shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda turizm 2020 yilda COVID-19 pandemiyasi ta'sirida keskin qisqargan, biroq 2022–2023 yillarda tez tiklanib, 2023 yilda 2019 yil darajasiga yetdi. Bu o'z-o'zidan O'zbekiston turizm bozorining yuqori elastikligini va salohiyatini ko'rsatadi.

Turizmning zamonaviy shakllari va tasnifi

Zamonaviy turizm bir xil hodisa emas — u maqsad, geografiya, tashkil etish shakli va boshqa mezonlar bo'yicha tasniflanadi. O'zbekistonda xususan quyidagi turizm shakllari keng rivojlangan:

Madaniy-tarixiy turizm — UNESCO merosiga ega shaharlarni ziyorat qilish (Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz);

Ziyorat turizmi — muqaddas qadamjoylarni ziyorat qilish (Bahouddin Naqshband, Hazrat Doniyor, Imom Buxoriy mozorlari);

Ekologik turizm — Nurota-Kiziltosh, Zarafshon milliy bog'lari va tog' hududlari;

Gastronomik turizm — o'zbek milliy taomlar madaniyatini o'rganish;

MICE turizmi — konferensiya, ko'rgazma va ishbilarmonlik tadbirlari;

Ijodiy turizm — hunarmandchilik, kashtachilik, kulolchilik masterklasslari.

2024 yilga kelib O'zbekistonda "zamonaviy turizm" tushunchasi yangi ma'no kasb etmoqda. Raqamli platforma va sun'iy intellekt, barqaror ekologik yondashuv, mahalliy

jamoalar bilan hamkorlik — bular zamonaviy turizmning asosiy xususiyatlariga aylanmoqda.

MUHOKAMA

Turizm tushunchasidagi ziddiyatlar va munozaralar

Turizm tushunchasi to'liq yakdillikka ega bo'lmagan ilmiy kategoriya hisoblanadi. Bir qator olimlar UNWTO ta'rifini tanqid qiladi: birinchidan, "odatiy muhit" tushunchasi noaniq; ikkinchidan, 12 oylik chegara shart-sharoitga qarab o'zgarishi mumkin; uchinchidan, raqamli turizm va virtual sayohatlarni an'anaviy ta'rifga kiritish qiyin.

Masalan, amerikalik turizm olimsi Dean MacCannell (2013) turizmni faqat geografik harakat emas, balki "autentiklik izlash" fenomeni sifatida ta'riflaydi. Nyu-Zelandiyalik olim Neil Leiper esa "turizm tizimi" modelini taklif qilib, turizmni turistlar, generatsiya hududlari, tranzit hududlari va destinatsiya hududlarining o'zaro aloqasi orqali tushuntiradi.

O'zbekistonda ham turizm tushunchasini milliy qonunchilikda aniqlash borasida muammolar mavjud: 2019 yil "Turizm to'g'risida"gi Qonunda berilgan ta'rif UNWTO standartlariga muvofiq bo'lsa-da, ichki turizm va ziyorat turizmini yetarli darajada farqlamaydi.

Raqamli zamonaviylik va turizm tushunchasining kengayishi

COVID-19 pandemiyasi turizm tushunchasiga yangi o'lchov qo'shdi: virtual turizm, metaverse sayohatlari, raqamli kochevniklar fenomeni kabi hodisalar an'anaviy ta'riflar doirasiga sig'mamoqda. UNWTO 2022 yilgi hisobotida "raqamli transformatsiya turizm mohiyatini o'zgartirmoqda" deb ta'kidlaydi.

O'zbekistonda ham raqamli turizm rivojlanmoqda: "Visit Uzbekistan" platforma, virtual muzey ekskursiyalari, AI-asosida marshrut tavsiyalari — bular turizm tushunchasining zamonaviy talqinini amaliyotda namoyon etmoqda. Biroq raqamli turizm hali qonunchilikda alohida kategoriya sifatida belgilanmagan.

Barqaror turizm paradigmasi

Zamonaviy turizm tadqiqotlari barqarorlik (sustainability) tushunchasi atrofida uyushmoqda. BMTning 2030 yilgacha bo'lgan Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRM) turizm bilan bevosita bog'liq 3 ta maqsadni — SDG 8 (munosib ish va iqtisodiy o'sish), SDG 12 (mas'uliyatli iste'mol), SDG 14 (dengiz resurslari) — o'z ichiga oladi.

O'zbekiston bu paradigmaga qo'shilgan: 2022 yilda "Yashil turizm" dasturi qabul qilinib, ekoturistik hududlar belgilangan. Shuningdek, Samarqand 2023 yilda Shanxay Hamkorlik Tashkilotining turizm bosh shahriga aylandi, bu barqaror turizm tamoyillarini ro'yobga chiqarishda muhim qadam bo'ldi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

Turizm tushunchasi bir martalik, qattiq belgilangan kategoriya emas — u tarixiy, ijtimoiy va texnologik o'zgarishlar bilan birga evolyutsiyalanib boradi va har bir davrning iqtisodiy-madaniy sharoitlarini aks ettiradi;

Xalqaro tashkilotlar (UNWTO, WTTC, GSTC) turizmga turli nuqtai nazardan ta'rif berib, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarni turlicha urg'ulaydi — bu turizmning ko'p qirrali hodisa ekanligini tasdiqlaydi;

O'zbekistonda turizm sohasi yuqori o'sish salohiyatiga ega bo'lib, 2023 yilda xorijiy turistlar soni 6,7 mlrd. kishiga yetgan; biroq raqamli transformatsiya, kadrlar sifati va standartlashtirish sohasida jiddiy muammolar mavjud bo'lib qolmoqda;

Zamonaviy turizm tushunchasi raqamli, barqaror va inklyuziv tamoyillarni o'z ichiga olishi zarur — bu O'zbekiston milliy qonunchiligida ham aks etishi maqsadga muvofiq; Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kabi oliy ta'lim muassasalari zamonaviy turizm tushunchasini o'quv dasturlariga to'liq kiritish orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga hissa qo'shishi lozim.

Kelgusi tadqiqotlar uchun tavsiya: O'zbekiston turistik destinatsiyalari brendini zamonaviy turizm paradigmasi asosida qayta shakllantirish, milliy turizm ta'rifini raqamli va barqaror turizm mezonlarini inobatga olgan holda yangilash hamda mahalliy turizm

klasterlarining iqtisodiy samaradorligini baholash kelgusi tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishi bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi Qonuni. 20.08.1999-y., 843-I-son (2019-y. yangi tahrirda). – Toshkent: O'zR Oliy Majlisi, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PQ-4095-sonli "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori. – Toshkent, 2019.
3. UNWTO. International Recommendations for Tourism Statistics (IRTS) 2008. – Madrid: World Tourism Organization, 2010. – 142 p.
4. UNWTO. World Tourism Barometer. Vol. 22. – Madrid: World Tourism Organization, 2024. – 56 p.
5. WTTC. Travel & Tourism Economic Impact 2023. – London: World Travel & Tourism Council, 2023. – 38 p.
6. MacCannell D. The Tourist: A New Theory of the Leisure Class. – Berkeley: University of California Press, 2013 (3rd ed.). – 231 p.
7. Leiper N. Tourism Management. 3rd ed. – Sydney: Pearson Education Australia, 2004. – 352 p.
8. Tursunov B.A., Xasanov O.X. O'zbekistonda turizmni rivojlantirish: iqtisodiy tahlil. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 210 b.
9. Qodirov A.T. Zamonaviy turizm: barqarorlik va innovatsiyalar // O'zbekistonda ijtimoiy fanlar. – 2023. – №4. – B. 88–99.
10. O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi. Turizm statistikasi bo'yicha yillik to'plam 2023. – Toshkent, 2024. – URL: <https://stat.uz>